

Admir Mulaosmanović, *Bihaćka krajina 1971.-1991. (Utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2010, 159. str.

Mulaosmanovićeva knjiga se bavi utjecajem politike i političkih elita na privredni razvoj i pri tome se kao prostor uzima Bihaćka krajina od 1971. do 1991. godine. Zašto baš kao polaznu autor uzima 1971. godinu? Zato što ta godina znači otvaranje „novog kursa“, kako ga autor naziva, koga obilježava jačanje državnosti republika (premda je taj proces jačanja republičke državnosti počeo par godina ranije) i otvaranje procesa privrednog razvoja oslanjanjem na tzv. „nosoioce privrednog razvoja“ kroz dislokaciju privrednih preduzeća.

U te okvire autor smješta slučaj Bihaćke krajine. Tu, na terenu, prati proces implementaciju tog Novog kursa. Pokazuje koliki je značaj otvaranja bihaćkog pogona RMK Zenica na jačanje urbanizacije Bihaća, zatim pokazuje ulogu pogona RMK u Cazinu, ukazuje na investicije koje su dolazi na prostor Bihaćke krajine izvan Bosne i Hercegovine (Zagrebačka mljekara otvara svoj pogon, povezuju se pojedine građevinske firme iz Zagreba sa velikokladuškim preduzećima, otvara se tvornica Gorenja u Bihaću i tako dalje).

S druge strane, godina 1971. je označila i dolazak Hamdije Pozderca na poziciju predsjednika Skupštine SRBiH, i od tada Krajišnici počinju otvorenije govoriti u svojim problemima.

To su, dakle, ključni razlozi za opredjeljenje za 1971. kao polaznu godinu od koje će se krenuti u analizu utjecaja politike na privredu, na primjeru Bihaćke krajine.

Šta se vidi iz ovih autorovih istraživanja? Prije svega, vidimo da čitav kraj tokom 1970-ih godina doživljava dinamičan razvoj, a Velika Kladuša, zahvaljujući *Agfrokomercu*, ulazi u red razvijenih općina. Vidi se, također, da je krajem 1970-ih ovdje napravljeno dvije regije (jednu su činili Bihać, Bos. Krupa, Cazin i Velika Kladuša, a drugu Bos., Grahovo, Drvar i Petrovac, pri čemu su obje Međupćinske regionalne zajednice bile u sastavu Međupćinske konferencije SK Bihać).

Iz Mulaosmanovićevih istraživanja se također vidi da je na razvoj Bihaćke krajine važnu ulogu imala Bihaćka banka, ali se može vidjeti, također, kako su bile prisutne teškoće u naplati investiranih potraživanja, pa je nelikvidnost banke postala očita početkom 1980-ih, da bi sredinom 1980-ih već se na političkim forumima raspravljalo o sanaciji banke zbog poteškoća u koje je upala. A posrtanju Banke već je tada znatno doprinio velikokladuški *Agrokomerc*.

Mulaosmanović je, također, pokazao da je Bihaćka regija, premda se ubrzano razvijala, čitavo vrijeme ipak ostala u krugu nerazvijenih regija. Bihać se sporije razvijao nego Republika u cjelini, ali se zato Velika Kladuša razvijala brže, pa je čak bilo zahtjeva da ona postane središte regije. To je stvaralo animozitet Bihaća i Kladuše. Ti lokalizmi su prisutni i posebno izraženi na prostoru Krajine, pa je Hamdija Pozderac sredinom 1970-ih došao na zanimljivu ideju: svakom bračnom paru, u kojem su mlada i mladoženja bili iz dva različita grada – Cazin i Velika Kladuša – poklanjan je TV besplatno. A to je tada bilo veliko!

Dalje autor govori o ulozi gastarbajtera, koji su početkom 1970. iz ovih krajeva odlazili na samo na zapad (Njemačka i Austrija, posebno), nego i u druge Republike (Hrvatska i Slovenija, uglavnom).

Mulaosmanović pokušava pokazati na ovom primjeru kako se politika petljala u privredu nagovarajući gastarbajtere da se vrate, da od svog novca nabave mašine i krenu ili u razvoj male privrede ili u razvoj poljoprivrednih gazdinstava, a da ih se kasnije privoli na kooperaciju – uglavnom sa *Agrokomerc*.

To je, uglavnom, sadržaj prvog dijela knjige.

Drugi dio je posvećen *Agrokomercu*. Odnosno, kao primjer, gotovo bismo rekli kao *case study* utjecaja politike na privredu, uzima se razvoj *Agrokomerca*. Tu autor govori o razvoju tvornice do 1987. godine. *Agrokomerc* je nastao 1969. kao zemljoradnička zadruga sa sjedištem u Maljevcu (Hrvatska), ali je kasnije premješten u Veliku Kladušu. Do 1972. Tvornica se zvala *Agromenkartilija*, a tada mijenja naziv u *Agrokomerc*. Autor razvoj tvornice promatra u kontekstu jugoslavenskog vojno-odbranbenog koncepta, u kojemu je čitava Krajina zauzimala pogodan geostrateški značaj i bila je pogodna kako za adbanbeni tako i za napadački rat (Konačno, tu je izgrađen u veliki aerodrom Željava, ne slučajno). Iz toga je autor izvukao zaključak da je taj položaj morao voditi uspostavi čvršćih veza s Jugoslavenskom Armijom. Iz činjenice da su investicije u *Agrokomerc*, s obzirom na veličinu kombinata, bile nesrazmjerno veće nego investicije u druge kombinatne (sarajevski UPI ili banjalučki AIPK, na primjer) autor je zaključio da je za takvo što morala postojati „dobra infrastrukturna zaleđina“ i da je *Agrokomerc* imao poseban status u Jugoslaviji.

Razgovarajući sa pojedinim sudionicima autor je zaključio kako se *Agrokomerc* bavio i industrijskom špijunažom, kako je podmićivao čak i zvaničnike OUN (jednog su, navodno, podmitili jahtom) i za sve to imali podršku JNA.

Međutim, sredinom 1980-ih, u skladu sa krizom koja je bila očita, republički vrh je tražio od *Agrokomerca* da smanjuje investicije, što je značilo zamrzavanje razvoja zbog nedostatka novca. Rukovodstvo *Agrokomerca* to nije poslušalo, a na upozorenja republičkog vrha odgovorili su da se Republika prema krajini odnosi „maćehinski“.

Autor zastupa tezu da je *Agrokomerc* povoljna sredstva za svoje investicije dobivao ne od Republike nego „iz drugih izvora“. U tome je i razlog Abdićevog osionog ponašanja – imao je neku „deblju zaleđinu“, tvrdi autor. Jer, kako objasniti činjenicu da je Velika Kladuša 1979. napustila krug nerazvijenih općina, a velikokladuški *Agrokomerc* je i dalje dobivao sredstva iz Fonda za nerazvijene?

Autor tvrdi, oslanjajući se na novinske tekstove iz 1987, da se prva afera sa mjenicama u *Agrokomercu* desila 1980, ali da nije bila takvih razmjera kao 1987. godine. Dalje Mulaosmanović govori o orijentaciji *Agrokomerca*, njegovim izvoznim poslovima tokom 1980-ih godina (zanimljivo je da je *Agrokomerc* tada jako puno izvezio ne svoje nego tuđe proizvode, pri čemu su jako važni bili prouzvodni zeničke *Željezare* i tako dalje). Autor po svaku cijenu nastoji pronaći vezu između *Agrokomerca* i Vojske. Tako on spominje kao simptomatičnu posjetu Hakije Pozdarca sa Franjom Hreljevićem komandantom TO BiH tokom 1971 godine (mislim da je ovdje greškom navedeno da je Hreljević prije toga bio ministar unutrašnjih poslova u saveznoj Vladi, jer koliko se meni čini, on je ministar unutrašnjih poslova postao kasnije, i to u Vladi Džemala Bijedića), te još nekim visokim

zvaničnicima (Ratimir Fuks, Šukrija Bijedić i još neki). S obzirom da je toj posjeti dat mali medijski publicitet, autor tu pokušava vidjeti neku tajnu vezu i iznosi tvrdnju da to pokazuje da je *Agrokomerc* tada ulazio u sistem JNA, odnosno Oružanih snaga Jugoslavije. Ovu svoju tvrdnju autor nastoji argumentirati i oslanjanjem na neke tvrdnje koje su ranije iznijeli Petar Dodik i Milan Uzelac u svojim knjigama. Obojica su, naime, tvrdili, da je *Agrokomerc* imao neke čvrste veze (s tim da Uzelac te veze vidi u postojanju „klana koji su vodili braća Pozderac“). I neki drugi autori su tvrdili da je iza *Agrokomerca* i njegovih projekata stajala jugoslavenska Armija (čak su vojni helikopteri i vojni stručnjaci postavili antene za Abdićevu televiziju).

Svim ovim činjenicama (autor izjave svjedoka ovdje uzima kao „čvrste činjenice“) Mulaosmanović nastoji dokazati svoju ključnu tezu da je JNA bila *Agrokomercov* strateški partner. U tome se posebno oslanja i na knjigu admirala Branka Mamule. Mamula je, inače, Cazinsku krajinu doživljavao kao „bastion odbrane Jugoslavije“ i kao prostor koji je i u Drugom svjetskom ratu bio „baza za snabdijevanje NOVJ hranom i odjećom“. Sam Mamula je, također, nekoliko puta posjećivao *Agrokomerc*, ali to nije nailazilo na medijsku pozornost.

U svemu tome, autor vidi neka događanja „ispod žita“. On spominje kako je vojni vrh od 1982. pomjerio strategijsko odbranbeno težište na zapad, navodno zbog moguće opasnosti napada sa Zapada (a ne i sa Istoka), a autor tvrdi da je to, zapravo, odgovaralo kovanju plana agresije na Hrvatsku, Sloveniju i Bosnu i Hercegovinu. Odnosno, zaključuje autor, glavni cilj je bio „vojno-politička kontrola zapadnih republika“. Uz to, tvrdi autor, vezu JNA i *Agrokomerca* dokazuje i odluka vojske da *Agrokomerc* može servisirati vojna vozila (što je posebno čudno, s obzirom da u V. Kladuši nije bilo nikakve kasarne)

U nastavku autor nastoji uspostaviti vezu između izbijanja afere 1987. i priprema za ratni obračun 1990-ih, pri čemu se oslanja na neke izjave sudionika koji su smatrali da su Milošević i njegov krug imali važnu ulogu u rušenju Hamdije Pozderca, preko njega utjecali na destabilizaciju bosanskohercegovačke političke elite i faktičkog gušenja posebne bosanskohercegovačke politike. Autor smatra da je, zapravo, vojni krug, a tu ključnim smatra Nikolu Ljubičića, inicirao destabilizaciju *Agrokomerca* i iz ruku Armije predao ga u policijske ruke (tu je vidio razlog zašto Zgonjaninova SDB ispituje jedan požar u *Agrokomercu!*) kako bi se dalje otvorio prostor za Abdićevo pridobijanje za velikosrpski projekt na čelu sa Slobodanom Miloševićem .

Posljednje poglavlje posvećeno je ulozi Hakije i Hamdije Pozderca u aferi. Autorova je teza da su oni preko *Agrokomerca* kompromitirani, a važnu ulogu u tome je odigrao Nikola Ljubičić, koji je u junu 1986. ključnu ulogu u proganjanju Pozderca, prema autoru, povjerio Dušku Zginjaninu (dok je Vojislav Šešelj bio glavni progonitelj u medijima).

Tu se opet suočavamo sa izvorima za proučavanje suvremene povijesti – mnogi izvori ne postoje, postoje samo svjedoci koji iznose različite verzije istoga događaja. Tim tvrdnjama možemo vjerovati ili ne vjerovati, ali nemamo mogućnosti da ih provjeravamo. Sam autor se ponekad oslanja na one koji svoje tvrdnje nisu potkrepljivali nikakvim dokazima (takav je slučaj, na primjer, u tvrdnji Nihada Krupića, da je Abdić radio za KOS).

Osim toga, šta se, na primjer, događalo u pauzi proširene sjednice Predsjedništva CK SKBiH 12. septembra 1987. na kojoj je Hamdija Pozderac podnio ostavku? O tome postoje različita svjedočenja (o tome su pisali i Petar Dodik i Milan Uzelac, meni lično je o tome pričao Nikola Stojanović, a autor ove knjige se opredijelio za interpretaciju koju je prenio

Ferhat Kotorić za jedne dnevne novine). Osim toga, čini se da je autor previše vjerovao i onome što je pisao admiral Branko Mamula. Meni lično ne djeluje dovoljno uvjerljiva autorova interpretacija dolaska Raifa Dizdarevića na poziciju predsjednika Predsjedništva SFRJ i tvrdnja da je time „posredno omogućeno Slobodanu Miloševiću da postane stvarni gazda i u Bosni i Hercegovini“, kao i tvrdnja su Dizdarevića u tome pomagali vojno-politički krugovi i rukovodstvo Srbije. Milan Uzelac, na primjer, u svojoj knjizi piše kako je čak bilo pokušaja da se nametne teza da BiH nije u stanju izabrati novog člana Predsjedništva SFRJ, što je bh rukovodstvo smatralo pokušajima da se ova Republika stavi u podređeni položaj. Uzelac čak novi da je bilo nekih neformalnih razgovora u Beogradu sa članovima Predsjedništva SFRJ (iz BiH su tim razgovorima sudjelovali Mato Andrić, kao predsjednik redsjedništva SRBiH i Milan Uzelac kao predsjednik Predsjedništva CK SKBiH), te da su tokom tog razgovora čak neki članovi Predsjedništva sugerirali da BiH svakako ne predloži Raifa Dizdarevića jer „je bilo teškoća u saradnji sa nekim članovima Predsjedništva“ i Raifa kao ministra vanjskih poslova. Uzelac piše da je stav BiH bio da se savezne institucije ne trebaju petljati u pravo BiH da sama izabere svoga predstavnika. Tako je i bilo, a iz onoga što se moglo kasnije vidjeti može se zaključiti da se Dizdarević suprotstavljao Miloševićevom jurišu na Jugoslaviju, ali je drugo pitanja zašto u tome nije uspjelo. Riječ je, ipak, o procesima na koje pojedinci nisu mogli utjecati. Uz to, čini mi se da je korisno napomenuti da je tokom rasprave na plenumu CK SK BiH 19. septembra 1987. (to je Deveta sjednica CKSKBiH) upravo Raif Dizdarević, prema stenogramu sa te sjednice, kao ministar vanjskih poslova govorio o tome da je afera nanijela veliku štetu ugledu Jugoslavije u svijetu i da je ta afera „najteži udarac koji je iz naše Republike zadat zemlji i sistemu“, te da se u svijetu ta afera koristi za diskreditaciju jugoslavenskog sistema. Dizdarević se na toj sjednici založio da se moraju raščistiti sve okolnosti koje su dovele do afere i da se mora „dovesti do kraja odgovornost za svakoga ko je u tome učestvovao ili tome ma u kom vidu doprinio, uključujući, naravno, i sve one koji pružaju otpore da se energično reaguje na sve na šta se energično mora reagovati. Tu ne smije biti kolebanja“. Na ovoj se sjednici Dizdarević zauzeo za to da je u pitanju nezakonita aktivnost, te da se ta afere ne smije koristiti za razvijanje nacionalizma. On je kazao da je prisutna teza o tome da se ovom aferom udara na muslimanske kadrove, ali odbacuje tu tezu, kao što je odbacio i tezu da je afera proizašla iz „zla imanentnog Muslimanima“. Doslovno se pitao: „Hoće li to neko sada da vraća na dnevni red (...) pitanje nacionalnog identiteta Muslimana“ tražeći da se obje teze odbace kao izrazi nacionalizma. „Moramo to odbijati i tražiti da se odbija i u svim drugim sredinama. Sa svom odlučnošću svjesni da bi nas i najmanja nebudnost prema toj pojavi mogla skupo koštati, i da bi mogla skupo koštati Jugoslaviju“. Šta drugo i šta više očekivati od ministra vanjskih poslova?

Na kraju, ova Mulaosmanovićeva knjiga pokazuje kako je teško govoriti u suvremenoj povijesti. Mnogi akteri događaja su još živi, ali su događaji završeni. Tu opet postavljam pitanja: Kako istraživati suvremenu povijest, na temelju kojih izvora, s obzirom da su mnogi arhivi zatvoreni a svjedočenja aktera kontardiktorna? Kome vjerovati? Da li zbog toga ostavljati ta pitanja po strani?

Ja mislim da mi ne smijemo ta pitanja ostavljati po strani. Mi se moramo s njima suočavati, ali ova knjiga pokazuje kako pri tome treba biti vrlo oprezan. Valja nastojati uzimati u obzir sve moguće činjenice, ali na kraju preuzeti odgovornost na sebe za vlastitu intrpretaciju tih interpretaciju. Akteri povijesti često imaju svoju sliku događaja, s kojima se mi historičari ne moramo uvijek suglasiti. Jednako kao što se ni mi historičari ne možemo u svemu suglasiti. Ja, osobno, na primjer, sa nekim Mulaoslamovićevim interpretacijama se ne bih suglasio, ali smatram da to i nije nužno: u nauci nema kompromisa nego samo

beskompromisno traganje za istinom. U ovoj je knjizi Mulaosmanović izgradio jedan koncept, sa kojima se drugi ne moraju suglasiti, ali je ostao dosljedan u tom konceptu tokom čitave knjige.

Uz to, mislim da je jako važno naglasiti da prilikom ocjenjivanja validnosti pojedinih izvora treba vrlo temeljito pristupiti kritici tih izvora. Vrlo često akteri pišu svoja viđenja prošlih događaja upravo zato da bi konstruirali bolju sliku povijesti, da bi bolje situirali svoju ulogu ili čak da bi ocrnili neke druge sudionike tih događaja. U ovom konkretnom slučaju, lično mislim da je autor mogao biti puno kritičniji prema informacijama koje je crpio iz feljtona objavljivanog početkom 1995. o Hamdiji Pozdercu, a nesretno situiranje uloge Raifa Dizdarevića bilo je posve nepotrebno u ovoj knjizi. Mada, ponovo podcrtavam, snažno podržavam da se kritički valorizira uloga svih sudionika naše nedavne povijesti.

Osim toga, u ovom slučaju je riječ o magistarskom radu što ga je Admir Mulaosmanović odbranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ja mislim da mi, kao što ne smijemo konstruirati bolju sliku prošlosti, nego se truditi da našu prošlost oslikamo što je moguće u realnijim okvirima, ne smijemo stvarati niti bolju sliku o samima sebi. Mi smo takvi kakvi jesmo i kao takvi se moramo predstavljati javnosti. Zbog toga smatram da je važno da mi svoje magistarske i doktorske disertacije stavljamo na uvid javnosti, čime će se povećati i odgovornost svih koji sudjeluju u obrazovnom procesu, a najviše odgovornost samih autora za teze i činjenice prezentirane u tim radovima.

Husnija Kamberović